

ἀθανασίαν. Ἐπὶ μυριάδας ἐτῶν ὁ κόσμος θ' ἀνορθοῦται διὰ σοῦ. Λάβαρον τῶν διαμφισθητήσεων μας, σὺ ἔσο τὸ σημεῖον, περὶ ὃ σπουδαῖαι θὰ συναφθῶσι διαμάχαι. Μυριάκις ζῶν καὶ ἀγαπώμενος μᾶλλον μετὰ θάνατον ἢ κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας σου, σὺ εἶ ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἀνθρωπότητος. Θὰ διεσαλευθόντο τοῦ κόσμου τὰ θεμέλια, ἐν ἧ ἂν ἡμέρᾳ ἐξέλειπε τὸ ὄνομά σου ἀπὸ τῆς γῆς. Μεταξὺ σοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ γίνεταί πλέον διάκρισις. Νικητῆς τοῦ θανάτου εἰσελθε εἰς τὸ βασίλειον, εἰς ὃ αἰώνων λατρευταὶ θὰ σέ ἀκολουθήσωσι διὰ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν ἠτοίμασας» (α).

III

Ἡ ἐκκλησία τῶν διαμαρτυρομένων ἀποσεύσασα τὸν ζυγὸν τῆς ἱεροκρατίας τοῦ καθολικισμοῦ δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν κατάργησιν παντὸς θεσμοῦ καὶ παντὸς εἰσαχθέντος ὑπὲρ τοῦ κλήρου προνομίου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καθιερώσασα τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀτομικῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν διέσεισε τὰ θεμέλια πάσης παραδόσεως ἀπορρεούσης ἀπὸ τὴν ἀνέλιξιν τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος καὶ ἐχούσης τὸ κῶρος τῶν ἀποστολικῶν καὶ τῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐντεῦθεν ἐπήγασαν αἱ ἐν Γερμανίᾳ θρησκευτικαὶ ἐριδες καὶ αἱρέσεις καὶ διαμαχόμεναι σχολαί. Ὁ μελετῶν τὰ ἔργα τῶν γερμανῶν θεολόγων καταπλήσεται ἀληθῶς παρατηρῶν παρὰ τῆ ἐμβριθείᾳ τῶν πλείστων καὶ τῆ ἐξ αὐτῶν ἀποπνεοῦση χριστιανικῆ ζωῆ καὶ εὐσεβείᾳ τὰς ὀρθολογικὰς καὶ ἀλλοκότους θεωρίας ἄλλων καὶ τὸ ἀχαλίνωτον τῆς φαντασιώδους ἐρεύνης κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ζητημάτων. Ὡς παρὰ τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐξ ὧν ἀπέρρευσε

(α) Ρενάν. Βίος τοῦ Ἰησοῦ. Σελ. 440.

πάσα ἀνθρωπίνη σοφία, ἐδιδάσκοντο αἱ παραδοξολογίαι τῶν σοφιστῶν, οὕτω καὶ ἐν Γερμανίᾳ τῆς θεωρητικῆς θεολογίας ἀναπτυχθεῖσης ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς προόδους καὶ πρὸς τὴν ἐπελθεῦσαν ἀνέλιξιν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἀνεφύησαν συγχρόνως καὶ αἱ καλούμεναι σχολαὶ τῶν ἐλευθεροφρόνων καὶ τῶν κριτικῶν.

Εἰς ἐκ τῶν πρώτων τῆς Γερμανίας κριτικῶν ὑπῆρξεν ὁ Δὲ Βέττε, ἐγείρας μὲν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις βεβαιουμένων γεγονότων, δεξάζων δὲ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε ἡ ἀπόλυτος θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀλήθεια ἀνεξαρτήτως τῆς αἰγλης τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν ἱστορικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ Κριτικὴ ἐπιστήμη, ἔγραφεν, ἐγείρει δισταγμοὺς καὶ ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀκριβείας ἱστορικῶν τινῶν γεγονότων ἀναφερομένων ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀλλ' αἱ ἐν αὐταῖς περὶ Θεότητος διδασκαλίαι καὶ ἡ δι' αὐτῶν συναρμογὴ τοῦ θρησκευτικοῦ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ βίου οὐδόπως ἀλλοιοῦνται ἐκ τῶν ἐπιχειρομένων συζητήσεων καὶ κρίσεων περὶ τὰ ἀναφερόμενα ἐν αὐταῖς θαύματα καὶ συμβεβηκότα, διότι οἱ τύποι ὑφ' οὓς ἐπέδρασεν ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια πρὸς ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος εἶνέ τι δευτερεῦον καὶ ὅπως ἐπουσιῶδες»(α). Ἄλλ' ἐφ' ὅσον προέβαιεν ὁ Δὲ Βέττε εἰς τὴν κριτικὴν μελέτην καὶ ἀνάλυσιν τῶν Γραφῶν, ἐπὶ τοσοῦτον διεσκεδάζοντο οἱ ἐπεγεγνηθέντες εἰς αὐτὸν δισταγμοὶ περὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς πρώτης ἰδρύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ εἰς μὲν τὸ «Ἐξηγητικὸν Ἐγχειρίδιον» ἔγραφεν ὅτι ἡ κριτικὴ δὲν δύναται νὰ προβῆ πέρα τῶν ἀπλῶν ἀμφιβολιῶν, ἐν δὲ τῷ συμπεράσματι τῶν σχολίων αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου παρετήρει τὰ ἑξῆς. «Στηρίγματα τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας ἔχομεν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου καὶ ταῖς ὁδοιπορίαις αὐτοῦ, ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς παραδόσεσι, ἡ

(α) Μαθήματα περὶ ἀποκαλύψεως. Μεταφρ. Ἰταλική. Ἐν Λειψία 1833. Σελ. 1 μέχρι 139.

καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μαρτυρίαις ἐθνικῶν συγγραφέων τοῦ Τακίτου, τοῦ Ἰωσήπου καὶ ἄλλων, εἶνε ἀληθές ὅτι ἐν τοῖς μνημείοις τούτοις δὲν ἀνευρίσκωμεν λεπτομερείας, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτοῖς μαρτυρούμενα γεγονότα ἐπιβάλλουσιν ὄρια εἰς τὴν κριτικὴν ἐπιστήμην». Ἐπὶ τέλος δὲ προσεγγίζων εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ συγγραφῇ, «περὶ τῆς οὐσίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως», δὲν ἐθεώρει πλέον αὐτὴν ὡς ἰδέαν περιβληθεῖσαν διὰ συμβόλων, ἀλλ' «ὡς πνευματικὴν δύναμιν ἀπαύγασμα τῶν ἔργων τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῆς γῆς» (α).

Τὸ δ' ἀσεβές ἔργον τοῦ Στράουσι περὶ τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ εἶνε μὲν εἰς πολλοὺς γνωστόν, ὡς ἐκ μεταφράσεως εἰς τὴν Γαλλικὴν, ἀλλ' ὀλίγοι βεβαίως ἐμελέτησαν τὰ κατ' αὐτοῦ δημοσιευθέντα καὶ τὴν γενομένην ἀνασκευὴν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ὁμοφρόνων του. Ὁπαδὸς τῆς σχολῆς τοῦ Ἐγγέλου καὶ ἐφαρμόζων τὰς ἀρχὰς τῆς πανθεΐας εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐν μὲν τῇ θρησκευτικῇ καὶ ἠθικῇ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίᾳ ἐγκεῖται ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῷ γεγονότα καὶ τὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ εἶνε μυθολογικά καὶ ἱστορικοὶ θρύλοι. «Ὁ Χριστὸς, ἔλεγεν ὁ Στράουσι, δὲν εἶνε προσωπικὴ ὑπαρξίς, ἀλλ' ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος παραχθεῖσα διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ἀνέλιξιν τοῦ παντός. Τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶνε ὁ Θεὸς λαβὼν τὴν μορφήν ἀνθρώπου καὶ ἐκδηλούμενος ἐν τῇ συνειδήσει τούτου, γενόμενος καὶ ἀποθνήσκων καὶ ἐγειρόμενος καὶ ἀναβαίνων εἰς τὸν οὐρανόν. Τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου παριστανομένην ἰδέαν ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ Χριστοῦ πρέπει βεβαίως νὰ λατρεύωμεν, διότι πᾶν τὸ ἔξοχον καὶ ὑψηλὸν εἶνε θεῖον, ὁ δὲ Χριστὸς τοῦ Εὐαγγελίου εἶνε ἡ κατ' ἐξαιρέσιν τοῦ Θεοῦ ἐνανθρώπησις χαρακτηρισθεῖσα ὀρθῶς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν ὡς ἀπαύγασμα τοῦ Οὐρανοῦ Πατρός. Σύμβολον

(α) Λιχτενβέργερ. Θρησκευτικαὶ ἰδέαι ἐν Γερμανίᾳ. Τόμος 2ος. Σελ. 62.

ἀληθῶς ἐξαίσιον περικαλύπτον τὸν ιδεώδη Ἰησοῦν. Ἄλλὰ τὸν Ναζωραῖον τῆς Ἰουδαίας ἐγὼ δὲν γνωρίζω.»

ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ψυχρᾶς καὶ ἱστορικῆς ἀναιρέσεως τῶν κριτικῶν καὶ ὁμοφρόνων του, ὑπὸ τὴν ἐξέγερσιν τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς τῶν πανθειστῶν εἰς ἣν ἐτάχθη καὶ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἀδυνατάτῃ εἰς ἣν ἐτίθετο ἐνώπιον τῶν γεγονότων, ὁ Στράους ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς συγγραφῆς του ἀνῆρσεν ἑαυτόν. Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦτο πλέον ἄθυρμα μυθολογικὸν καὶ συμβολικὴ ἀπεικόνισις θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ἡ τελειοτάτη καὶ ὑπερτάτη ἱστορικὴ ἐμφάνισις καὶ ἐκπρόσωπησις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. «Ἐβυσίασα, ἔλεγε, τὰ χριστιανικὰ δόγματα, συνέτριψα τὰς πέτρας τοῦ σκανδάλου, ἀλλ' οὐδέποτε ἀπεμάκρυνα ἀπὸ τῆς καρδίας μου τὸν Ἰησοῦν. Οὐδεὶς θὰ ἔχη τὸ δικαίωμα καὶ οὐδεὶς ποτε θὰ λάβῃ τὴν θρασύτητα νὰ τεθῆ πλησίον τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας. Πᾶσα περαιτέρω ἐν τῷ μέλλοντι θρησκευτικὴ ἀνέλιξις θὰ περιορισθῇ εἰς μόνον τὸν τύπον. Οὔτε ἐν ταῖς ἡμέραις μας οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι ἡ θρησκευτικὴ πρόοδος δύναται, ἔστω καὶ πόρρωθεν, νὰ ὀδηγήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα πέρα τῆς γιγαντιαίας προόδου, εἰς ἣν ὠδηγήθη ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ.» Ἄλλὰ κατὰ τὸ ἔτος 1839 ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ὀργῆς καὶ τοῦ μίσους, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν ὁδὸν καὶ προέβη μέχρι λυσσώδους ἀθείας καταστάς ἐν τῇ πολιτείᾳ κηρυξ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀπολυτοφροσύνης καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν λαῶν. Ἀναφορὰ ὑπογραφείσα ὑπὸ τεσσαράκοντα χιλιάδων πολιτῶν ὑπεβλήθη ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν τῆς Ζυρίχης πρὸς καθάρσιν τοῦ Στράους ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς αὐτοῦ ἑδρας. Τῆς γενομένης αἰτήσεως ἀποβληθείσης, οἱ πολῖται ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἐξουσίας, τὸ αἷμα ἔρρευσε εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως καὶ ἡ Κυβέρνησις ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρύνῃ τὸν Στράους ἀπὸ τῆς διδασκαλικῆς αὐτοῦ θέσεως (α). Ἡ δοκιμασία αὕτη.

(α) Ὁρα Σαοαί. Χριστιανισμὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ Τόμος 3ος — Κεφ. περὶ Στράους.

λέγει ὁ φίλος του Λιχτενβέργ, ἥτο ἀνωτέρα τῶν δυνάμεων τοῦ Στράους· ἀποτυφλούμενος ἀπὸ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ του κοχλάζοντα πάθη νέαν ἐδημοσίευσε συγγραφὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐν ἣ ἐδήλου, «ἤκονσα τὴν καλὴν μου σπάθην, ἣν ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀπήμειλυνα.» Οἰκτίρων ὁ Λιχτενβέργ τὴν θέσιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ φίλος του, «ὄμοιολογῶ, ἔλεγεν, ὅτι κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τελευταίου τούτου ἔργου ἐπέλαμψε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς διανοίας, εἶπερ καὶ ἄλλοτε, λαμπρὰ καὶ φωταυγῆς ἡ Εὐαγγελικὴ ἀλήθεια, διότι κατείδον μέχρι τίνος σημείου δύναται νὰ φθάσῃ ὁ βαδίζων ἐν τῷ σκότει τῆς ἀσεβείας. Ὁ Στράους ἐπικαλεῖται τὴν ἰδρυσιν καισαρικῆς ἐξουσίας ἐπιβαλλούσης τὴν ὑπακοὴν δι' οἰουδήποτε βιαίου μέσου, κατέστη δ' οὕτως ἀπολυτόφρων κατὰ τὴν πολιτικὴν ὡς εἶναι καὶ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὁ δὲ καισαρισμὸς του δίδει τὴν χεῖρα εἰς τὴν διδασκαλίαν του. Οὕτω δὲ πρόδηλον εἶναι καὶ ἐναργές ὅτι ὁ μὴ ἐναποθέτων τὰς ἐλπίδας εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου διαμφισθητῶν δὲν δύναται νὰ σεβασθῇ αὐτὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ὅπως εἰσαγάγῃ τὴν καλουμένην πρόσδον, ἄρχονται νὰ ἐναγκαλιζῶσιν ἡμᾶς ἐν πυρὶ καὶ σιδήρῳ.» (α)

Ἱστοριογράφοι καὶ θεολόγοι καὶ φιλοσοφοῦντες ἐν Γερμανίᾳ ἐδημοσίευσαν σπουδαίας συγγραφάς πρὸς ἀναίρεσιν τῶν τερατολογημάτων τοῦ Στράους, θὰ ἀναφέρω δ' ἐνταῦθα δύο τῶν ἔργων τούτων δημοσιευθέντων ὑπὸ ὀπαδῶν τῆς ἰδίας τοῦ Ἐγγέλου σχολῆς, εἰς ἣν ἀνήκεν.

Ὁ Βέρνα ὑπέδειξε τὴν μονομανίαν, ἐξ ἧς ἠλαύνετο ὁ Στράους κατὰ πάσης θρησκευτικῆς ἰδέας καὶ πεποιθήσεως, ἀλλ' ἐπιστήσας ἰδίως τὰς σκέψεις του ἐπὶ τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, «ὁ Στράους, λέγει, θεωρεῖ τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ ὡς αἰνίγμα. Αἰνίγμα; Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι ἄρά γε αἰνίγμα; Καὶ τὸ αἰνίγμα δὲν εἶναι ἄρά γε εἰς ἐκάστην γωνίαν τοῦ Παντός; Πρέπει ἄρα ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὐδαμοῦ ὑπάρχει

(α) Λιχτενβέργ. Θρησ. ἰδέαι ἐν Γερμανίᾳ Τόμ. 3ος—Σελ. 70. 72.

ἀλήθεια; Κατὰ τὸν Στράουζ ὁ Ἰησοῦς εἶνε αἰνigma διὰ τὴν ἐπιστήμην. Ἄλλὰ διὰ τίνα ἐπιστήμην; Φρονεῖτε ἄρα γε ὅτι παραγκωνίζοντες τὸν Χριστὸν καὶ πᾶσαν θρησκευτικὴν ἰδέαν ἐκμηδενίζοντες καὶ ἀνεγείροντες ὡς ἀρχὴν τὸ Μηδὲν θὰ διαφωτίσητε τὸ αἰνigma τοῦ Παντός; Καὶ δι' ἡμᾶς αἱ συγγραφαὶ τοῦ Στράουζ εἶνε αἰνigma, ἀλλ' ὅμως βλέπομεν ἐν αὐταῖς ἐν φαινόνῳ σημεῖον. Τὸ χάος ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἀρνήσει.» (α)

Ὁ δὲ πανθεϊστής Κινέ ὁμολογεῖ ὅτι, «ἅμα τις ἀναγνώσῃ τὴν πρώτην σελίδα τῆς βιογραφίας τοῦ Ἰησοῦ, γεγραμμένης ὑπὸ τοῦ Στράουζ, πείθεται ἀμέσως, ὅτι αἱ σκέψεις αὐτοῦ δὲν ἀρῶνται ἐκ τῶν γεγονότων, ἀλλ' ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὑπερπηδῶν πᾶν παρεντιθέμενον πρόσκομμα ἀπεφάσισεν ἐκ τῶν προτέρων νὰ διαμορφώσῃ τὰ γεγονότα συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἰδέαν του. Πρὸς τοῦτο προέβη δι' ἀλογίστου λογικῆς ἢ μᾶλλον εἰπεῖν διὰ φανατισμοῦ ὑπομιμνήσκοντος τὸ πνεῦμα τῆς ἐρημώσεως καὶ καταστροφῆς τῶν Δουπουῆ καὶ Βολνεῆ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀπολύτου τῶν ὄλων ἀρνήσεως καὶ σὺ ὁ ἴδιος ὁ ἀναγινώσκων ἀγεσαι νὰ ἐρωτήτῃς σεαυτὸν, ἐὰν ἡ ὑπαρξίς σου εἶνε πραγματικὴ ἢ μὴ εἶνε σύμβολον μυθολογικῆς τινος ἱστορίας.» (β)

Ὁ διαπρεπὴς τῶν κριτικῶν Φραϊνδὶγγερ ἔγραψεν, «ἡ ἐπιπολαιότης μεθ' ἧς ὁ Στράουζ ἐρμηνεύει τὰς Γραφὰς εἶνε ἐν τῶν κυριωτέρων γνωρισμάτων τῶν ἔργων του. Ἡ συγγραφή του (Βίος τοῦ Ἰησοῦ) δὲν εἶναι ἔργον ἱστορικοῦ, ἀλλὰ διασκευὴ ὑπερβατῶν θεωρημάτων, διότι τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ἐθυσίασεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ παραδοξολογίας.» (γ)

Στράουζ καὶ Ρενὰν ἤγοντο καὶ ἐφέροντο ἐξ ἑνὸς κοινοῦ πά-

(α) Βέρα περὶ Στράουζ. Σελ. 274. 313. 353.

(β) Κινέ. Γερμανία καὶ Ἰταλία. Τομ. 2ος σελ. 366 καὶ Σασσί Χριστ. τόμ. 3ος σελ. 356.

(γ) Φραϊνδὶγγερ. Ὅρα εἰς τὴν Γαλ. Ἐγκυκλ. τῶν Θεολ. ἐπιστημῶν εἰς τὴν λέξιν Strauss.

μαρτυρίας των διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος; Ἐξηπατήθησαν ἄρα γε ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ δημοσίου διδάσκοντος, τοῦ εἰπόντος ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ «τίς ἐλέγξει με περὶ ἁμαρτίας» καὶ ἀναγνωριζομένου μετὰ δέκα ἡκτὼ ἔτους αἰῶνας ὑπὸ τῶν Ρουσῶ, ὑπὸ τῶν Στραύους, ὑπὸ τῶν Βάουρ καὶ ὑπὸ τῶν Ρενάν ὡς διδάξαντος τὸ ἰδεώδες πάσης ἠθικότητος καὶ ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας ὑποστάντος σταυρικὸν θάνατον; Ἐν τοῖς ἐπομένοις θ' ἀναλύσωμεν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν Εὐαγγελίων, ὅπως καὶ ἐξ αὐτοῦ κατιδῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἱστορικὴν ἀκρίβειαν, τὸ ἀπόλυτον τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς τελειότητος καὶ τὸ περιφανές τῆς ὑπερκοσμίου ἀποκαλύψεως ἐν τῇ ἀγίᾳ καὶ πανσέπτῳ προσωπικότητι Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου. Ἀκολουθήσατε τὰς μελέτας ταύτας, ἀναγνώσται, ἀνευ ἐνδοιασμοῦ τινος. Δὲν θὰ σᾶς ὀδηγήσω εἰς πολυπλόκους ἐρμηνείας καὶ ἱστορικὰς ἐκζητήσεις. Θ' ἀναλύσω αὐτὰ τὰ γεγονότα, αὐτὰ τὰ χωρία τῶν Γραφῶν τὰ μὴ ἀμφισβητούμενα ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὅλιγοὶ ὅσον ἐγὼ ἐμελέτησαν καὶ ἀνεμόχλευσαν τὰ ἀσέβη τῶν χριστιανομάχων ἔργα, ἐν δὲ τῇ ἐπισταμένη ταύτῃ μελέτῃ ἐκράτυνα τὰς χριστιανικὰς καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις μου, διαγνοὺς τὰς σοφιστείας καὶ τὴν ἀποπλάνησιν αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

I

Γνήσια, εἶπον ἐπὶ τέλους οἱ τῆς Κριτικῆς σχολῆς διδάσκαλοι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἀσεβῶν ἀγώνων των, γνήσια τὰ Εὐαγγέλια καὶ γεγραμμένα, τὰ τρία τοῦλάχιστον, κατὰ τὸν α΄ αἰῶνα, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενα δόγματα περὶ Θεότητος, περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, περὶ ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὰ περὶ θαυμάτων καὶ ἀναστάσεως ἀποτελοῦν ἄρα γε στοιχεῖα τῆς δράσεως τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ; Ὁ Ἰησοῦς βεβαίως ἐδίδασκε τὴν ιδεώδη καὶ θεσπεσίαν ἠθικὴν καὶ ἀνέτρεψε τὸν ῥοῦν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, καταστάς δέ, κατὰ τὸν Ῥενάν, ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ἀγαπώμενος μᾶλλον μετὰ θάνατον ἢ κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας του, εἶνε αἰνίγμα καὶ μυστήριον μὴ ἐξηγούμενον διὰ τῶν ἱστορικῶν νόμων, ἀλλὰ μὴ πάντα ταῦτα εἶνε τὸ ἐξαγόμενον τοῦ συστήματος τῆς ἠθικότητος, ὅπερ ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀνεξαρτήτως παντὸς θρησκευτικοῦ δόγματος; Μὴ ἄρα γε οἱ ἀμαθεῖς μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ παρήνευραν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λόγους μὴ ἀπαγγελθέντας ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, μὴ δὲ τυχὸν οἱ μεταγενέστεροι παρεμόρφωσαν τὴν πρώτην τῶν Εὐαγγελίων σύνταξιν; Αἱ μεταξὺ τῶν Εὐαγγελιστῶν παρατηρούμεναι διαφοραὶ περὶ τὴν ἐκθεσιν γεγονότων τινῶν ἢ καὶ λόγων τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶνε ἀπόδειξις τῆς ἀνακριβοῦς αὐτῶν συντάξεως;

Ἐν ταῖς ἀμφιβολίαις ταύταις περιωρίσθησαν ἐπὶ τέλους καὶ συνεκεντρώθησαν αἱ κατὰ τῶν Εὐαγγελίων ἀντιρρήσεις τῶν πολεμίων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ταύτας δ' ἐπιχειροῦμεν ἐν τῷδε

τῷ κεφαλαίῳ καὶ τοῖς ἐπομένοις ν' ἀνασκευάσωμεν διὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ μελέτης τῶν γεγονότων, ὅσα οἱ ἀντιπρονοοῦντες ἀποδέχονται ὡς ἀληθῆ καὶ ἀναμφισβήτητα.

II

Ἐν μέσῳ τῆς κριτικῆς καὶ ἱστορικῆς διαμάχης περὶ τῆς γνησιότητος τῶν Πραξῶν μία καὶ σπουδαιότατη ἠκριώθη ἀλήθεια, ἡ γνησιότης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ ἡ σύνταξις αὐτῶν εἴκοσι ἕως τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος.

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐρευνῶν τῆς Κριτικῆς τῆς Τυβίγγης σχολῆς πάντες ἀπεδέχθησαν ὡς ἀλήθειαν ἀπροσμάχητον τὴν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου σύνταξιν τῶν πρὸς Ῥωμαίους καὶ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν μεταδοθέντων μέχρι τῶν ἡμερῶν μας κειμένων. Ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἐπιστολῶν ἐπηγέρθησαν συζητήσεις καὶ διαφωνίαι καταλήξασαι εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Καὶ οἱ ἄλλοτε καταπολεμήσαντες τὸ γνήσιον καὶ τὸ ἀκρίβες τῶν πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ Φιλιππησίους ἐπιστολῶν ἀπέστησαν πάσης συζητήσεως καὶ ὁ Ἐρνέστος Ῥενάν ἀνωμολόγησεν ὅτι ἐκ τῶν δεκατεσσάρων τοῦ Παύλου ἐπιστολῶν αἱ ἐννέα εἶνε ἀναμφισβητήτως γνήσιαι καὶ οἱ ἀπ' ἀρχῆς συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Παύλου, ἐκ δὲ τῶν πέντε ὑπολειπομένων ἐπὶ τριῶν μὲν ἐγείρονται σπουδαῖαι ἀμφιβολίαι, αἱ δὲ ἕτεραι δύο, ἡ πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον, ἐνοθεύθησαν. (α)

Καὶ ἰδοὺ, ἀναγνώσται, καὶ θεμέλιος λίθος, σημεῖον ἐφ' οὗ δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν πάσας τὰς σκέψεις καὶ παρατηρήσεις μας πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης κατὰ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἀκριβείας τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περιεχομένων.

Ὁ Παῦλος ἐκ Ταρσοῦ, καλούμενος Σαῦλος τὸ πρὶν, μαθητὴς ὡ-

(α) Ῥενάν εἰσαγωγή εἰς τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ καὶ εἰσαγωγή εἰς τὸν βίον τοῦ Παύλου.

σας εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς πατρίδος του καὶ ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑβραϊκῆς θεολογίας, μετέβη εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνθα ἐδίδασκε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ γνωστὸς Γαμαλιήλ, διακρινόμενος μεταξὺ τῶν ραββίνων καὶ διδασκάλων ἐπὶ πνεύματι ἐλευθεριότητος κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν Γραφῶν. Ὑπῆρξεν ὁ Παῦλος κατὰ τὰς βεβαιώσεις πάντων τῶν κριτικῶν καὶ κατὰ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων εἰς τῶν φανατικωτέρων πολεμίων τοῦ Ἰησοῦ, ἐπιδοκιμάσας τὸν φόνον τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ἐκθύμως συνεργαζόμενος μὲ τοὺς διώκτας τῶν πρώτων Χριστιανῶν «σύρων ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας καὶ παραδίδων εἰς τὴν φυλακὴν.» Ἐκ τῆς βίβλου τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων βεβαιούμεθα ὅτι μεταβαίνων εἰς Δαμασκὸν πρὸς διώξιν τῶν Χριστιανῶν φῶς περιήστραψεν ἐνώπιόν του καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν. «Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις;» Ἦτον ἡ φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης μετέστρεψεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. (α) Εἰς δὲ τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Γαλάτας, ἧς οὐδέποτε ἠμφισβητήθη ἡ γνησιότης, ὁ Παῦλος ἀναφέρει τὸν γενόμενον ὑπ' αὐτοῦ καθ' ὑπερβολὴν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, τὰ περὶ τῆς ἀναστροφῆς αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ γενομένης αὐτῷ ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἀκαριαία αὕτη καὶ ἀπροσδόκητος ἀναγραφή καὶ μεταγνώσις τοῦ εὐρυμαθοῦς μὲν Παύλου ἀμειλίκτου δὲ πολεμίου τῶν μαθητῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ, ἀναφερομένη εἰς ἐπιστολὴν, ἧς ἡ γνησιότης οὐδέποτε διημφισβητήθη ὑπὸ τῶν διυλιζόντων τὸ γράμμα καὶ τὴν χρονολογίαν κριτικῶν, κατέστη ὁ ὕφαλος, ἐφ' οὗ προσέκρουσαν πάντα τὰ σοφίσματα αὐτῶν. «Ἴσως, λέγει ὁ Ρενάν, εἰ ἔλεγχον τοῦ Παύλου διὰ τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ καταδίωξιν ἢ προσβολὴν τῆς ἡλιακῆς κατὰ τὴν εἰς Δαμασκὸν μετάβασίν του, ἢ ὀφθαλμικὴ νόσος, ἢ προσβολὴ κακοήθους πυρετοῦ, ἢ καταιγὶς αἰφνιδίως ἐκραγεῖσα παρήγαγεν εἰς τὸν Παῦλον τὰς περὶ τοῦ ἀπαστράψαντος φωτὸς ἐντυ-

(α) Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ΙΧ. 4.

πώσεις.» (α) Τοιαῦται εἶνε αἱ ἀλλόκοτοι καὶ φαντασιώδεις ὑποθέσεις τοῦ Ῥενάν ἀπέναντο τῶν βεβαιώσεων καὶ τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ τοῦ Παύλου, ἃς ἐκήρυξε καὶ διετήρησε καὶ μετέδωκεν ἡμῖν ἐν μέσῳ τῶν στερήσεων, τῶν διώξεων, τῶν ραβδισμῶν, τῶν φυλακίσεων καὶ τοῦ μαρτυρίου.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ ἀναστροφῆς τοῦ Παύλου, τὸ μὴ ἀμφισβητούμενον γεγονός εἶνε ὅτι ἐκ τῶν ἀποδεχομένων ὡς γνησίων καὶ ἀκριβῶς περισωθεισῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἐξάγονται τὰ σπουδαιότερα τῶν γεγονότων τοῦ βίου, τοῦ θανάτου καὶ τὰ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ, τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς Εὐαγγελικῆς πίστεως καὶ ἡ οὐσία τῶν διδαγμάτων καὶ ἐπαγγελιῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ ἐὰν δὲν περιήρχοντο μέχρι τῶν ἡμερῶν μας τὰ Εὐαγγέλια, θὰ ἐστερούμεθα τῆς θεσπεσίας ἐπὶ τοῦ ὄρους διδαχῆς, τῆς τελειοτάτης τῶν προσευχῶν ὅσαι ἀπὸ ἀνθρωπίνου στόματος ποτὲ ἀπηγγέλθησαν, τῶν θεανθρώπων λόγων οὓς ὁ Ἰησοῦς ἀπήγγειλε πρὸ τῆς σταυρώσεως, ἀλλὰ θὰ περιεσώζοντο διὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου τὰ δόγματα τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ θείου Λόγου καὶ τὰ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προσρισμοῦ. — Ὁ οὐσιώδης χαρακτήρ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ, ὁ διακρίνων τὸ ἑβραϊκὸν τοῦ νόμου θρησκευμα ἀπὸ τὴν θρησκείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας ἀπολυτρώσεως διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, — τὸ ὕψος τῆς χριστιανικῆς ἠθικότητος, — τὰ δόγματα περὶ δημιουργίας καὶ ἀποκαλύψεως τῆς Θεότητος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ἡ δύναμις τῆς ἀναβλυζούσης ἀπὸ τὸν σταυρικὸν θάνατον ζωῆς, — ἡ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, — ἡ εἰς Χριστὸν πίστις ἐν ἐνὶ λόγῳ, οἷα διατυποῦται ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις. Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων μας θὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἐνταῦθα χωρὶα τινὰ ἐκ τῶν ἀπ' ἀρχῆς καὶ πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων ἀποδεχθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ὡς γνησίων καὶ πιστῶς διατηρηθεισῶν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

(α) Ῥενάν. Οἱ ἀπόστολοι Κεφ. X.

III

Διακρίνει ὁ Παῦλος δύο περιόδους τῆς πνευματικῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίας, τῆς μὲν πρό, τῆς δὲ μετὰ Χριστόν. Καί κατα μὲν τὴν πρώτην τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἐπαιδαγωγεῖτο διὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, τὰ δὲ λοιπὰ ἔθνη ὠδηγοῦντο διὰ τῶν συναισθημάτων τῆς ἠθικότητος, τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἡ διαπαιδαγώγησις αὕτη μικρὸν ὠφέλησε τὴν ἀνθρωπότητα, διότι ἡ ἁμαρτία, τὸ σαρκικὸν φρόνημα καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι ἐδέσποζον ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ Ἰησοῦς, ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ θεοῦ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ὁ θεμελιωτῆς τῆς ὀριστικῆς θρησκείας πρὸς σωτηρίαν καὶ ἀνάπλασιν τῆς ἀνθρωπότητος. (α) Διότι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶνε ἀπλῆ γνῶσις πραγμάτων, ὡς ἡ ἐπιστήμη, οὐδὲ ἐξωτερικὴ λατρεία μόνον ἢ ξηρὰ πίστις μυστηρίου μὴ συνοδευομένη μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς διαθέσεως καὶ μετὰ τῆς ἀγάπης καὶ εὐποιίας· πίστις εἰς τὸν Ἰησοῦν, ἐλπίς αἰωνίας ζωῆς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶνε τὰ τρία ἀδιάσπαστα στοιχεῖα τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. (β) Θρησκεία τοιαύτη, ἔλεγεν ὁ Παῦλος, δὲν ἔχει ἀνάγκην φιλοσοφικῶν ἀποδείξεων. Ἡ πίστις τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ἡ πίστις τῆς σταυρώσεως αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος συνεπιφέρει τὴν ἔνωσιν τῆς συνειδήσεως τοῦ πιστεύοντος μετὰ τοῦ ἀντικειμένου τῆς πίστεως, ἐντεῦθεν δ' ἐπέρχεται ἡ θυσία τοῦ σαρκικοῦ βίου καὶ τῶν παθῶν καὶ πάσης κακίας ἀφομοιουμένης τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύοντος. «Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός» (γ). Πᾶν ὅ,τι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἡ φυσικὴ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἐδύναντο νὰ μεταβάλλωσιν,

(α) Ἐπιστ. πρὸς Κολ. II. 9.

(β) Ἐπιστ. πρὸς Κορ. Α' XIII.

(γ) Πρὸς Γαλάτας. II. 20.

ανακαινίζεται πνευματικῶς ἐν ἀγάπῃ, ἐν ἀρεταῖς, ἐν αὐταπαρνήσει, ἐν τῇ δυνάμει τῆς πίστεως τοῦ σταυρωθέντος, ταφέντος καὶ ἀναστάντος Ἰησοῦ. Ἡ δὲ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ εἶνε ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως τῶν κοιμημένων(α). Εἰδικώτερον δὲ διευτύπως τὸ περὶ μελλούσης ζωῆς δόγμα ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεὶς ἐπιστολῇ. «Οὐ θέλω δ' ὑμᾶς ἀγνοεῖν περὶ τῶν κοιμημένων ἵνα μὴ λυπῆσθε ὡς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτως ὁ Θεὸς καὶ τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ». (β) Πρὸς δὲ τοὺς ἐρωτῶντας τίνι τρόπῳ δύνανται σώματα νεκρὰ καὶ διαλυθέντα νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ζωὴν, ὁ Παῦλος ἐπιδεικνύει τὸ τελούμενον θαῦμα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, τῆς ἐκπορεύσεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς φαινομένης νεκρᾶς ὕλης. «Σὺ ὁ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται; οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, ὁ δὲ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ σῶμα καθὼς ἠθέλησε» (γ). Τὸ δὲ δόγμα περὶ δημιουργίας τοῦ παντὸς ἐδίδαξεν ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου. «Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, ὁ διδοὺς καὶ πνοὴν καὶ ζωὴν καὶ τὰ πάντα, ἐποίησεν ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς.» (δ) Ἐμβριθῆς περὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὑπὸ τοῦ θείου ἐμπνεόμενος πνεύματος περιβάλλει τὰς περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀληθείας ὡς μέγας ψυχολόγος καὶ μέγας ἀριστοτέχνης. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ, ἔγνω τὴν ἁμαρτίαν διὰ τοῦ νόμου. Οὐχὶ βεβαίως ὅτι ὁ νόμος μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἁμαρτίαν, ἀλλ' ὁ νόμος τῆς συνειδήσεως μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ ἡμέτερα καθήκοντα, ἡ δὲ ἐλευθέρᾳ αὐτῶν παράβασις ἀποτελεῖ τὴν ἁμαρτίαν. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἠθικὸς νόμος

(α) Πρὸς Κορ. Α. XV. 20.

(β) Πρὸς Θεσσαλ. ἐπιστ. IV. 13. 14.

(γ) Πρὸς Κορινθ. Α' XV. 35.

(δ) Πράξεις Ἀποστ. XVII. 24.

καὶ ἐλευθέρᾳ βούλησις αἱ πονηραὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων θὰ ἦσαν ζωώδη ἐνστικτὰ, περὶ ὧν μηδεμίαν θὰ εἶχεν εὐθύνην. Τὸ πονηρὸν ὑπάρχει ἐν ταῖς σαρκικοῖς ἐνστίκτοις. τὸ δὲ ἀγαθὸν ἐν τῷ νόμῳ τῆς συνειδήσεως, ἡ δὲ εἰς τὸν Χριστὸν πίστις ἐνισχύει τὴν βούλησιν τοῦ πιστεύοντος πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ πονηροῦ καὶ πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν ἀγαθῶν πράξεων. «Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὕμῳ, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην». (α) Ἄλλ' ἡ ἐλευθέρᾳ τοῦ ἀνθρώπου βούλησις ἐξουδετεροῦται καὶ παραλύεται διὰ τῆς ἐξέως τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου καὶ τότε ἡ ἁμαρτία δὲν εἶνε πλέον παροδικὴ παραβίασις, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς δύναμιν ἐπιφέρουσαν τὸν πνευματικὸν τοῦ ἀνθρώπου θάνατον καὶ παραλύουσαν πάσας τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, «τὰ γὰρ ὀφώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (β). Ἄλλ' ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστὸν, ἡ ἀφοσίωσις ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ, ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ὑπερκοσμίου ἐκπορεύσεως καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπερφουδοῦς αὐτοῦ ἐντολῆς, ἡ ἔνωσις τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς χριστιανικῆς χάριτος καὶ δυνάμεως συνεπιφέρει τὴν ἀνάστασιν τοῦ πιστοῦ εἰς νέαν ζωὴν, ζωὴν εὐσεβείας, δικαιοσύνης, ἠθικότητος, εὐσπλαγγνίας. «Οὕτω, καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς εἶναι νεκροὺς μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». (γ) Περιφανῆς ὄθεν καὶ ἀπροσμάχητος εἶνε ἀλήθεια, ὅτι οἱ οὐσιώδεις χαρκτηῆρες τῆς χριστιανικῆς πίστεως, οἱ διετυπώθησαν ἐν ταῖς Εὐαγγελίοις, περιείχοντο ἐν αὐταῖς ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου, γεγραμμέναις ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος καὶ περιελθούται ἐν πλήρει γνησιότητι καὶ ἀκριβείᾳ εἰς ἡμᾶς κατὰ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τὰς βεβαιώσεις αὐτῶν ἐκείνων τῶν μὴ εἰς Χριστὸν πιστευόντων. Ὁ

(α) Ἐπιστ. πρὸς Ρωμαίους. VII. καὶ VIII.10.

(β) Πρὸς Ῥωμ. VI. 23.

(γ) Πρὸς Ρωμ. VI, 11.

Παῦλος δὲν θεωρεῖ τὸν Χριστιανισμὸν οὔτε ὡς σύστημα φιλοσοφικόν, οὔτε ὡς θρησκευμα ἀποκαλύψεως προφητικῆς ὡς τὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλ' ὡς δύναμιν συνδέουσαν τὸ θεῖον μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ πίστει τῆς ἐνσαρκώσεως τῆς Θεότητος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας ὑποχρεώσεις περιεχόμενας ἐν τῷ δεκαλόγῳ, ἀλλ' ὁ Χριστιανισμὸς ἀνακαίνισεν τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς χάριτος καὶ τῆς πίστεως, αἱ δὲ ἠθικαὶ πράξεις καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ αἱ ἀρεταὶ καὶ αὐταπαρνήσεις κατὰ τὴν ἐπιτέλεισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ πιστοῦ ὡς καρποὶ ἀναγκαῖοι τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Ἡ ἔλλειψις τῶν καρπῶν τοῦ πνεύματος τῆς εὐποιίας, τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς φιλανθρωπίας ἀπὸ τὸν λέγοντα ὅτι εἶνε χριστιανὸς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πίστις δὲν εἶνε πλήρης καὶ ἀπόλυτος, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐγένετο ἡ ἀφομοίωσις τοῦ θεοῦ ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ. Τὸ δὲ δόγμα τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀποπνέει μὲν ἐκ πάντων τῶν ἔργων τοῦ Παύλου, σαφέστατα δὲ διατυποῦται ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ. «Τοῦτο φρονεῖτε ἐν ὑμῖν, ἔ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσον Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβὼν ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.» (α)

Ἀποκάλυψις τῆς Θεότητος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, — Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς σταυρώσεως, — ἀπολύτρωσις ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ πνευματικὴ ἀναγέννησις διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἰησοῦν πίστεως καὶ ἀπολύτου ἀφοσιώσεως, ὁ Χριστιανισμὸς, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ μέγας ἥλιος τοῦ πνευματικοῦ καὶ μυστηριώδους κόσμου ἐν δλη αὐτοῦ τῇ οὐρανίῳ λαμπρότητι, καθιεροῦται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου. Ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεως καὶ παραστάσεως τῶν δογμάτων καὶ

(α) Πρὸς Φιλ. II. 5. 6. 7.

τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διαφέρει βεβαίως ἀπὸ τὰς λοιπὰς πηγὰς τῆς νέας Γραφῆς, ἀλλ' ἡ οὐσία εἶνε πάντοτε ἡ αὐτῆ. Ὁ Παῦλος χαρακτηρίζει τὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης ἀνωτέραν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος, ὁ δὲ Ἰωάννης ἔγραψεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε ἀγάπη. Ὁ Παῦλος ἐδίδασκεν ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστίν, ὁ δὲ Ἰάκωβος ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἔργων δικαιούται καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον. Μαθηταὶ καὶ εὐαγγελιστὰὶ ἐκ τοῦ ἰοῦ ἐνεπνέοντο πνεύματος, ἀλλ' ἕκαστος αὐτῶν διετύπου τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἐμπνεύσεις συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ νοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἰδιαιτέραν μόρφωσιν.

Καὶ οὐ μόνον τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ εὐρύτητι καὶ δυνάμει, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγκαινοποιεῖσα λατρεία πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους του, περὶ ἧς ποιούσι μνησιν οἱ εὐαγγελιστὰὶ, διαγράφεται μεθ' ὄλης τῆς ἀκριβείας. «Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εἰς μικρὰ ἀποκόψας τεμάχια εὐχαριστήσας εἶπε, λάβετε φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνήσαι λέγων. Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι.» (α)

Περατοῦμεν τὴν μελέτην ταύτην περὶ τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνων διὰ τῆς κρίσεως κλεινοῦ τῆς Ἑλβετίας καθηγητοῦ. «Ὁ Παῦλος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀποτελοῦσιν ἀκαταμάχητον ἀπόδειξιν περὶ τῆς θείας ἀρχῆς καὶ ὑπερφυσιοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ δυνάμεως!» (β)

(α) Πρὸς Κορ. Α' 10' 24.

(β) Gretillat Christ. Evang. 1889. Ἀριθ. 1ος, σελ. 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ

I

Ἡ ὄπαρξις τοῦ Θεοῦ ἐπιβάλλεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶνε ἀκατάληπτος, εἶπεν ὁ σοφὸς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος Παστέρ. Καὶ ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐπιβαλλομένη εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν ὑπὸ τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶνε περιφανῆς πραγματικότης ἅμα δὲ καὶ ἀκατάληπτος ἐν τῇ οὐσίᾳ.

Γεγονότα περίβλεπτα, περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁποίων μηδεμία ἐγείρεται ἀμφιβολία ἢ ἀμφισβήτησις, πολλάκις δὲ καὶ ἀλήθειαι, περὶ ὧν οὐδεμία ὑπάρχει διαφωνία ἢ δισταγμός, εἶνε μυστηριώδη καὶ ἀκατάληπτα. Ὁ ἄνθρωπος περιστοιχίζεται ὑπὸ μυστηρίων καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι μυστήριον ἀκατάληπτον. Ἡ ζωὴ ἐπὶ τῆς γῆς εἶνε τὸ περιφανέστερον τῶν γεγονότων, εἶνε δ' ἅμα τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, οἱ δὲ φυσιολόγοι δὲν συμφωνοῦν οὐδὲ περὶ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτῆς. Ὁ ἀμαθὴς γινώσκει τόσα περὶ τῆς ἀρχῆς, περὶ τῆς οὐσίας καὶ περὶ τῆς φύσεως τῆς ζωῆς, ὅσα καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἐπιφανέστερος τῶν φυσιολόγων.

Ὁ ἄνθρωπος εὐρύνει πάντοτε τὴν σφαῖραν τῶν γνώσεών του διὰ τῆς μελέτης καὶ διὰ τῆς πείρας, ἀλλ' οὐδέποτε δύναται νὰ ἐπεκτείνῃ μέχρι τοῦ ἀπείρου, πᾶν δ' ὅ,τι ὑπερβαίνει τὰ μέσα καὶ τὴν ἰκανότητα τῶν γνώσεών του εἶνε δι' αὐτὸν μυστήριον. Παρατηροῦντες μεγάλην ὀρέων σειρὰν βλέπομεν τὴν πρώτην κατωφέρειαν, τὰ χωρία, τὰς καλιεργηθείσας γαίας καὶ τὰ κατερχόμενα ὕδατα, τὰ δ' ὑψηλότερα μέρη, αἱ κορυφαὶ καὶ αἱ πηγαὶ τῶν ρεόντων ὕδάτων καλύπτονται ὑπὸ νεφελώδους ἐπισκιάσεως. Ἐκ τῶν ὀρωμένων ἐσμὲν βέβαιοι περὶ τῶν μὴ

όρωμένων κορυφῶν καὶ τῶν χιόνων ἢ τῶν πηγῶν, ἀλλ' ἀγνω-
οῦμεν τὴν ἔκτασιν, τὴν μορφήν καὶ τὸ εἶδος αὐτῶν.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ὁ Χριστιανισμὸς, ὁ παριστῶν ἡμῖν μίαν
περιφανῆ καὶ διαυγῆ πλευράν, ἐξ ἧς διαγινώσκομεν ἑτέραν μυ-
στηριώδη καὶ ἀκατάληπτον, ἢ μόνος ὁ ἐνδεικνύων μέρος τῆς
ἀληθείας καὶ τοὺς πρώτους κρίκους ἀλύσειως ὁδηγούσης ἡμᾶς
ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὰ οὐράνια ὕψη, ἀλλ' αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ
τέχναι καὶ τὰ γνωστότερα τῶν σωματικῶν ἀντικειμένων καὶ
οἱ νόμοι τῆς φύσειως, δι' ὧν καθ' ἑκάστην ἐργαζόμεθα καὶ συν-
τηροῦμεθα καὶ προσδεύομεν, παριστῶσιν ἡμῖν μυστήρια σκο-
τεινὰ καὶ ἀκατάληπτα.

II

Λάβε λίθον ἀνὰ χεῖρας καὶ ἄφες αὐτὸν νὰ καταπέσῃ ἐπὶ τῆς
γῆς. Ἐὰν συγχρόνως κάτοικος τοῦ ἀντιθέτου ἡμισφαιρίου
πράξῃ τὸ αὐτό, οἱ λίθοι θὰ λάβωσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ κέν-
τρον διεύθυνσιν. Καλοῦσι τὰ φαινόμενα ταῦτα οἱ φυσιοδίφαι
ἀποτελέσματα τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος. Ἄλλ' ἡ δύναμις ἡ
ὠθοῦσα τὸν λίθον πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς, αἱ δυνάμεις τῆς
ἐλξεως καὶ τῆς ὥσειως αἱ συντηροῦσαι τὴν ἀρμονίαν τῶν οὐ-
ρανίων σωμάτων εἶνε ἄρα γε συμφωεῖς εἰς τὰ σώματα; ὁ δὲ
καλούμενος νόμος τῆς βαρύτητος εἶνε ἄρα γε μηχανικὸν στοι-
χεῖον τῆς ὕλης, εἶνε ἀόρατος καὶ πνευματικὴ δύναμις, εἶνε
αἰθὴρ περιβάλλον πάντα τὸν ἀπτὸν καὶ ὀρατὸν κόσμον, εἶνε
τὸ κενόν, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Δημόκριτος; Ὁ τὸν νόμον τῆς βαρύ-
τητος ἀνακαλύψας καὶ διαγράψας Νεύτων μετὰ εἰκοσαετείς
μελέτας καὶ ἐκζητήσεις ἐβεβαίωσεν ὅτι ἄλογον τὸ πιστεῦειν ὅτι
ἡ δύναμις ἐγκεῖται ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀτόμοις τῶν ἐλκομένων σω-
μάτων. Ἐκτοτε μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἐκζητεῖται ματαίως
ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ οὐσία τῆς δυνάμεως τῆς βαρύτητος, πολ-
λοὶ δὲ τῶν φυσιοδίφων ἀποφαίνονται ὅτι ὡς ἡ μαθηματικὴ
ἐπιστήμη προσδεύουσα ἀντὶ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ τετρα-

γωνισμοῦ τοῦ κύκλου ἀπέδειξε τὸ ἀδύνατον τῆς λύσεως αὐτοῦ. οὕτω διὰ τῶν γενομένων προσῶν τῆς ἐπιστήμης κατεδείχθη τὸ ἀπολύτως ἀδύνατον τῆς λύσεως τῶν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ οὐσίας καὶ ἔδρας τῶν φυσικῶν δυνάμεων ζητημάτων. « Ἡμεῖς βλέπομεν τὰ ἄμεσα τῶν φαινομένων αἰτία, ἔλεγεν ὁ μέγας τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος φυσιολόγος Βερνάρδος, ἀλλὰ τὰ πρῶτα αἰτία μᾶς διαφεύγουσι. »

Καὶ ἡ ἐλευθέρα τοῦ ἀνθρώπου βούλησις; Ἕτερον αἰνίγμα ἀκατάληπτον, μυστηριῶδες. Δύναμις ὑπεροργανικὴ ἐνοικοῦσα ἐν σωματικῷ ὀργανισμῷ. Δύναμις ἐν τῇ φύσει καὶ ὑπερνικῶσα τὰ ἐνστικτα καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ διευθύνουσα κατ' ἀρέσκειαν τοὺς μηχανικοὺς νόμους τοῦ ἀπτοῦ καὶ ὄρατοῦ κόσμου καὶ ἐκμηδενίζουσα τὴν δύναμιν τοῦ ἐνὸς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἑτέρου. Ὁ ἀνθρώπος, εἶπεν ὁ Δαρβίνος, εἶνε τὸ θαῦμα τῆς φύσεως, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶνε μόνον τὸ θαῦμα τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως ὑπερφυῶν καὶ ὑπεροργανικῶν δυνάμεων, διότι ἡ ἐλευθέρα αὐτοῦ βούλησις εἶνε δύναμις ὑπεροργανικὴ καὶ ἀνεξάρτητος πάσης μηχανικῆς δυνάμεως. Δύνασαι ἄρα γε νὰ νοήσης, δύνασαι νὰ καταλάβῃς, τίνι τρόπῳ δύναμις ἐλευθέρα δύναται νὰ συνδυασθῇ μετὰ μηχανικῶν νόμων καὶ νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων; Καὶ ὁμως τοῦτο τελεῖται ἐν σοὶ καὶ ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ καὶ εἶνε ἀνεξήγητον καὶ ἀκατάληπτον. Παρὰ τοὺς μηχανικοὺς καὶ σωματικοὺς καὶ βιολογικοὺς νόμους τοῦ σώματός σου, αἰσθάνεσαι ἐν σοὶ δύναμιν μηδένα ἔχουσαν ἐνστιγματικὸν χαρακτήρα, μηδένα χαρακτήρα ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραβάτον. Σὺ δύνασαι ν' ἀγαπᾷς κατ' ἐκλογὴν καὶ κατὰ βούλησιν, — πλούσιος ὢν δύνασαι ν' ἀπονεκρώσῃς πᾶν αἰσθημα συμπαθείας ἀποποιούμενος τεμάχιον ἄρτου εἰς τὸν πεινῶντα ἢ νὰ ἐλεήσῃς αὐτὸν προσφέρων μέρος τῆς περιουσίας σου, — σὺ δύνασαι νὰ ἐργασθῇς ὅπως πορισθῇς τὰ τοῦ ζῆν ἢ νὰ ἀποθάνῃς ὑπὸ ἀκηδίας ἢ παραγκωνίζων καὶ πᾶν ἐνστικτον αὐτοσυντηρήσεως νὰ

ἐκμηδενίσσης τὴν ὑπαρξίν σου. — σὺ δύνασαι νὰ προσφέρῃς εἰς τὴν πατρίδα τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν σου ἢ νὰ προδώσῃς αὐτὴν καὶ νὰ ἐργασθῇς πρὸς διαστροφήν τῶν ἡθῶν τῶν συμπολιτῶν σου. Τί εἶπε ἄρα γὰρ ἡ ἐλευθέρα αὐτὴ δύναμις καὶ τίς νὰ γνωρίσῃ δύνασαι τὴν οὐσίαν καὶ τοὺς χαρακτήρας αὐτῆς; Εἶνε ἀκατάληπτος, ἀλλ' ὑπάρχει, καὶ οὐδεὶς δύναται λογικῶς ν' ἀμφισβῆσται περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀκατάληπτου δυνάμεως τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τῆς ἐλευθέρας ἡμῶν βουλήσεως. Καὶ οὐ μόνον εἶνε ἀκατάληπτος ἡ ἐν ἡμῖν ἐπενεργοῦσα ἐλευθέρα βούλησις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ἡμῶν καὶ ψυχικὴ ὑπόστασις κα' οἱ τρόποι τῆς ἐπενεργείας αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος καὶ τῶν ἡμετέρων σωματικῶν δυνάμεων ἐπὶ τοῦ πνεύματος εἶνε ὅλως μυστηριώδεις καὶ ἀκατάληπτοι.

III

Μελετῶντες ἐπὶ οἰουδήποτε ζητήματος ἢ ἀναλύοντες οἰουδήποτε ἀντικείμενον πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰ περὶ ὑπάρξεως ὄντος ἢ γεγονότος τινὸς ἢ τὰ περὶ τῆς ἀληθείας προτάσεως ἢ βεβαιώσεως ἀπὸ τῆς οὐσίας, τῶν χαρακτήρων, τῶν ὑποστάσεων καὶ τοῦ τρόπου τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ. Τὸ ἔχειν πεποιθήσιν ἀσάλευτον καὶ ἀνέφελον βεβαιότητα περὶ ὑπάρξεως ὄντος ἢ ἀληθείας τινὸς εἶνε ὅλως διάφορον τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας καὶ τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν τρόπων τῶν ἐνεργειῶν του. Τὴν διατυπωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Παστὲρ ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν εἰπόντος ὅτι «ὁ Θεὸς ἐπιβάλλεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν καὶ εἶνε ἀκατάληπτος» διεφώτιζε μετὰ πολλῆς φιλοσοφικῆς δεινότητος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς ἓνα τῶν περὶ ἀνομοίων λόγων του ἀναπτύσσων καὶ σχολιάζων τὴν ἐξῆς ἀλήθειαν, «Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀγνωεῖται, οὐχ ὅτι ἐστίν, ἀλλὰ τί ἐστίν. Ἀρκεῖ πρὸς εὐτέβειαν εἰδέναι ὅτι ἐστίν.» Ἐπιλάμπει